
ПРОБЛЕМА ЦІННОСТЕЙ У ФІЛОСОФІЇ БАДЕНСЬКОЇ ШКОЛИ НЕОКАНТІАНСТВА

УДК 124.5

Дрожанова О. М.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Розглянуто принципи неокантіанської методології історико-культурних досліджень як основи нового – культур-філософського – розуміння соціально-історичної реальності.

Ключові слова: цінності, культура, історія, віднесення до цінності.

Питання про цінності є невід'ємною складовою кожної значної філософської системи з часів античності до наших днів. Залишаючись одним із складних питань філософії та соціальних наук, воно і сьогодні викликає палкі дискусії. Зокрема, філософія постмодернізму взагалі відмовляється від визнання загальнозначущих цінностей та оголошує нісенітними спроби створити єдину систему загальнолюдських цінностей і пріоритетів. Суттєві риси постмодерністського мислення – плюралізм, деструктивність і принципова багатозначність – відображають загальні процеси дезінтеграції суспільного життя. Відбувається масивний розпад традиційних соціальних структур: етнічної замкненості, економічних монополій, державної автономії. Замість традиції та ідеології, які підтримували стабільність соціуму в попередні епохи, єдиною можливою інтегративною силою в сучасному суспільстві стає етика, завдання якої полягає у пошуку та обґрунтуванні ціннісної системи суспільства й осмисленні шляхів її запровадження [1, 8]. Фактично, йдеться про новий синтез, що відбувається услід періоду дезінтеграції, про становлення принципово нової форми цивілізації та нового світогляду, що їх цінності й ідеали докорінно відрізняються від цінностей та ідеалів попередніх епох. Таким чином, аксіологічна проблематика дедалі більше стає особливо актуальною темою досліджень, і теоретичні проблеми, пов'язані з людськими цінностями, набувають суто практичного змісту. З'ясування цих проблем об'єктивно

вимагає ґрунтовного вивчення та освоєння філософських доробок з аксіологічної проблематики, що належать до світової філософської скарбниці.

Мета статті – аналіз філософських поглядів щодо проблеми цінностей засновників західної аксіології німецьких філософів Вільгельма Віндельбанда та Генріха Ріккерта, що дозволяє виявити вихідні ідейні джерела багатьох сучасних філософських та соціологічних концепцій цінностей. Дослідженню філософської спадщини цих філософів приділена значна увага в наукових працях таких вчених, як К.С. Бакрадзе, О.С. Богомолів, Б.Т. Григорян та ін. Певні розробки присвячені аналізу ціннісних аспектів неокантіанського вчення, зокрема в працях П.С. Гуревича, Ю.М. Давидова, А.О. Ручки та ін.

Цінність як філософська категорія являє собою одне з найзагальніших понять, відбиваючи ідею про те, що ми вважаємо за необхідне, важливе, до чого слід прагнути, чого бажати. Ціннісне ставлення до дійсності відбиває специфіку саме людської життєдіяльності. Будь-яка діяльність завжди регулюється не тільки цілями, але й цінностями. Якщо ціль відповідає на запитання, що необхідно одержати в результаті, то цінність відповідає на запитання, для чого це потрібно і чи потрібно це взагалі? Цінності визначають *сене* людської діяльності і тому мають велике світоглядне значення. В історії філософії чітко розрізняються два напрями в розумінні цінностей. Перший пов'язує цінності з життєвими потребами людей. Значимість предмету або явища для людини визначається їх здатністю бути корисними, задовольняти певні потреби. Другий напрям, представлений філософськими розробками І. Канта, Р. Лотце, В. Віндельбанда, Г. Ріккерта та інших, розглядає цінність як утворення особливого роду, як певний Абсолют, що є найвищим виміром людської духовності, піднесеним над суто практичними інтересами. Власне ця концепція й зумовила відокремлення на межі XIX і XX століть вчення про цінності – аксіології – як особливої філософської науки. Саме тоді в європейській філософії тема цінностей була визнана однією з найважливіших і стала предметом глибокого і всебічного аналізу представниками провідних філософських шкіл. Серед них були німецькі філософи, представники баденської школи неокантіанства Вільгельм Віндельбанд і Генріх Ріккерт.

Спираючись на філософську спадщину І. Канта, вони розробили нове вчення, в якому центральною стала категорія цінності.

Поглиблюючи етичну орієнтацію філософії, задану Кантом, В. Віндельбанд розглядав філософію як науку про загальнозначущі цінності. Виходячи з кантівського розрізнення теоретичного (наукового) і практичного (етичного) розуму, він протиставив філософію як нормативне вчення, засноване на пізнанні належного, дослідним наукам, що спираються на теоретичні судження й емпіричні факти. Всі окремі науки, вважав Віндельбанд, займаються розглядом того, що є, буття даного. Філософія своїм предметом має не те, що існує, а те, що має бути в дійсності, належне, ідеали, цінності.

Самі цінності, хоча і визнаються В. Віндельбандом об'єктивними, але не "існують", не мають буття самі по собі, на зразок платонівських ідей, а "значать". Для людини вони є абсолютними нормами, що їм підпорядковуються її мислення, воля й естетичне почуття. "Все наше пізнання, – стверджує Віндельбанд, – є прагненням до норми, що парить над нами, з'ясування закону, перед яким усі ми повинні схилитися" [2, 72]. Сукупність цих абсолютних норм утворює, за Віндельбандом, "нормативну свідомість", що є тією ідеальною межею, до якої повинна прагнути емпірично-індивідуальна свідомість. "Визнання нормативної свідомості є передумовою філософії" [2, 52]. Отже, філософія як нормативне вчення, за В. Віндельбандом, повинна "описувати та пояснювати цінності лише для того, щоб усвідомити їх значення; вона розглядає їх не як факти, але як норми. Тому і завдання її зведеться до "законодавства"; проте це будуть не закони сваволі, які вона диктує, але закони розуму, які вона відкриває й осягає" [2, 387].

Історичний розвиток В. Віндельбанд також тлумачить у дусі філософії цінностей. Історія – це процес усвідомлення і втілення цінностей. Тому історичні науки повинні спиратись на власний методологічний фундамент, відмінний від фундаменту природознавства. З цією метою Віндельбанд поглибив проведений В. Дільтеєм поділ наук на "науки про природу" і "науки про дух". Предметну класифікацію він доповнив розмежуванням за методом дослідження: номотетичні (грецьк. "номос" – закон) науки вивчають загальні

закони та поняття, а ідіографічні (грецьк. "ідіос" – особливий, одиничний) науки описують індивідуальні, неповторні явища і процеси. "... Перші вивчають те, що завжди має місце, останні – те, що колись було"[2, 214]. В. Віндельбанд вважав, що загальні універсальні закони ніяк не збігаються з унікальним екземпляром існуванням. Останнє завжди має певний особливий відтінок. Його не можна висловити в загальних поняттях, але можна витлумачити з погляду значущості, цінності, що зумовлене унікальністю події. Таким чином, за основу відмінності між "науками про природу" (природознавством) і "науками про культуру" (гуманітарними науками) було покладено поняття цінності.

Продовжуючи цю думку В. Віндельбанда, його учень та послідовник Г. Ріккерт запропонував відносити природничі науки до "наук генералізуючого розуміння дійсності", а суспільні науки – до "індивідуалізуючих форм пізнання". Природознавство використовує генералізуючий (узагальнюючий) метод для встановлення "законів дійсності", тоді як "праці всіх істориків свідчать, що вони застосовують тільки індивідуалізуючий метод" [4, 74], тобто вивчають окрему подію, конкретний історичний період в їх унікальності.

При цьому індивідуалізуюча обробка історичних фактів тісно пов'язана з підходом до них із погляду цінностей. За Г. Ріккертом, "історія зображує не все індивідуальне, але лише важливе, цікаве, суттєве" [4,157], тобто оперує фактами, які були попередньо оцінені та відібрані. При цьому відбір досліджуваних фактів спрямовується не особистими перевагами історика, а *культурною значущістю* історичного факту, яка, у свою чергу, визначається *культурними цінностями*. "Лише віднесення до цінності, – стверджує Г. Ріккерт, – визначає розмір індивідуальних відмінностей. Завдяки їм ми помічаємо один процес і відсуваємо на задній план інший... Жоден історик не цікавився б тими однократними й індивідуальними процесами, що називаються Відродженням або романтичною школою, якби ці процеси через їх індивідуальність не знаходились у відношенні до політичних, естетичних або інших загальних цінностей" [4, 153]. Такі поняття, як "суттєве", "характерне",

"важливе", у докладанні до історичного "не мають жодного видимого сенсу без припущення яких-небудь визнаних цінностей" [4, 164].

Віднесення до цінностей – найважливіше поняття філософії історії Г.Ріккерта. Воно характеризує специфічну інтелектуальну процедуру, в результаті якої те, що "мало місце", перетворюється в щось *значне*, в "історичний факт". Цей метод, за Г.Ріккертом, містить у собі, по-перше, розчленування дійсності на суттєві та несуттєві елементи – неважливо, позитивні чи негативні: "історія, – пише Г.Ріккерт, – повинна для утворення понять і для того, щоб бути в змозі давати пізнання, проводити межі в безперервній течії дійсного буття, перетворюючи його в доступну для огляду переривчастість" [4, 84]; і, по-друге, віднесення відібраних фактів до "загальних цінностей", таких, наприклад, як держава, мистецтво, релігія, що дозволяє визначити важливість, значущість одиничного явища. Таким чином, "історичне поняття (факт, подія) є продуктом індивідуалізуючої обробки дійсності, що теоретично відносить до цінності" [5, 214].

Водночас Г.Ріккерт проводить ретельне розмежування між "оцінкою", що може бути довільною внаслідок особистих переваг оцінюючої людини, і "віднесенням до цінностей" – операцією, яку повинний здійснювати історик. Він вважає, що як природничі, так і історичні науки можуть і повинні уникати оцінок, тому що це порушує їх науковий характер. Проте теоретичне "віднесення до цінностей" як метод наук про культуру, що відрізняє їх від природознавства, "жодним чином не стосується їхньої науковості" [4, 158].

Звертаючись до питання філософської систематизації цінностей, Ріккерт виносить самі цінності за межі дійсного буття, доводячи, що поняття буття не вичерпує світ як ціле. "Поняття буття, – стверджує Г.Ріккерт, – є єдиним поняттям, під яке можна підвести "щось", але поряд із поняттям буття, крім "щось", перебуває, як друге широке поняття існуючого, поняття цінності" [5, 108]. Про цінність не можна сказати, що вона є, але усе ж цінність належить до "щось", а не до "ніщо". Цінність є, за Г.Ріккертом, "сенс, що лежить над усяким буттям" [4, 36]. Більш того, сфера цінностей у Г.Ріккерта протистоїть сфері буття, і протилежність між ними принципово не може бути ані знищена, ані

хоча б зм'якшена. Таким чином, ріккертівське пояснення світу являє собою цілком свідомий, принциповий дуалізм. За Ріккертом, світ "складається з дійсності та цінностей". Цінності не належать ані до сфери об'єктів, ані до сфери суб'єктів. Вони "утворюють цілком самостійне царство, що лежить по той бік суб'єкту й об'єкту" [4, 23]. Протиріччя між існуючою дійсністю та неіснуючими, але загальнообов'язковими, об'єктивно значущими для суб'єкта цінностями є, на думку Ріккерта, центральною проблемою, до якої повинна звернутися філософія. Але повного примирення протиріччя між сферою буття і сферою цінностей не досягає навіть філософія. Дуалізм світу буття і світу цінностей залишається суттєвим і нездоланим. "Сенс і буття, – стверджує Г. Ріккерт, – цінність і дійсність, трансцендентне й іманентне як поняття виключають один одного. Тому жодна філософія не в змозі вийти з цього дуалізму, навіть за допомогою визнання автономного поняття цінності. Ми ніколи не зможемо зрозуміти, як ці два царства стають єдністю" [4, 30]. Ця єдність "залишається вічною загадкою, чудом, що вищі за всяке розуміння" [4, 30].

Проте Г. Ріккерт усе ж вважає за необхідне здійснити класифікацію типів цінностей для того, щоб "на основі вчення про значущі цінності мати змогу витлумачити сенс людського життя" [4, 365]. В основу класифікації покладені два системотворчих принципи: характер ставлення суб'єкта до культурних благ та цінностей (споглядальне або діяльне) та ступінь досягнення мети під час здійснення цінностей (блага майбутнього, де все досягнуте є лише підготовчим ступенем до кінцевої мети, блага сучасності, які мають бути здійснені у сьогоденності, та блага вічності, що лежать за межами земного тимчасового буття).

Г. Ріккерт виділяє шість сфер культурного життя: логіка, естетика, містика, етика, еротика та релігія. Їм відповідають такі типи цінностей: істина, краса, безособова святість, моральність, щастя й особова святість. Філософія як вчення про світогляд посідає посереднє місце між наукою та мистецтвом, поєднуючи в собі якості обох цих культурних благ. Вище місце в ієрархії цінностей, за Ріккертом, належить релігії, оскільки вона містить в собі вічні,

абсолютні блага і цінності. "Тільки релігія, – стверджує Г. Ріккерт, – підтримує та зміцнює життя у сучасному та майбутньому, надаючи йому цінність, яку його власна часткова сила не в змозі йому надати" [4, 386].

Слід зазначити, що Г. Ріккерт постійно підкреслює абстрактний, схематичний характер даної систематизації, що відображає "формальні передумови історичного культурного життя". "Піднявшись до надісторичних ціннісних зв'язків, ми можемо потім вже знову поставити їх у відношення до заповненого змістом історичного життя" [5, 372]. Отже, лише цінності Ріккерт вважає фундаментальною опорою людської культури, завдяки якій остання об'єктивується. Всі інші сфери культури розглядаються як відносні та скороминучі, оскільки вони є історичними формами існування абсолютних цінностей. Етична спрямованість філософських пошуків В. Віндельбанда і Г. Ріккерта знайшла своє продовження в багатьох наступних аксіологічних теоріях (як найзначніший відзначимо феноменологічний напрямок в аксіології, пов'язаний з іменами М. Шелера і Н. Гартмана). Завдяки працям М. Вебера, який був учнем Г. Ріккерта, аксіологічна проблематика стала невід'ємною складовою соціологічної науки.

У сучасних умовах фундаментального переосмислення традиційних ціннісно-нормативних систем і пошуку нових ціннісних орієнтирів суспільного розвитку питання співвідношення цінностей і буття, що були порушені у філософії баденської школи, набувають нового змісту і значення. Сучасні соціологічні дослідження доводять, що в процесі соціокультурної трансформації суспільства цінності не лише відображають динаміку економічних, політичних, соціальних, світоглядних змін, але й самі стають активним чинником формування нових соціальних структур і суспільних відносин [6, 40-45]. Тому проблема взаємної обумовленості ціннісної свідомості і соціального буття набуває актуальності в суспільних науках. Вирішення цієї проблеми потребує фундаментальних теоретичних й емпіричних досліджень, що неможливо поза зверненням до перших смислових джерел сучасної аксіології.

Література

1. *Политическая и экономическая этика*. Учебное пособие [Текст] / Бернард Сутор, Карл Хоман, Франц Бломе-Дрез. – Пер. с англ. С. Курбатова. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 368 с. – ISBN: 978-5-8183-0378-9.
2. *Виндельбанд, Вильгельм* Избранное: Дух и история [Текст] / В. Виндельбанд. – Пер. с нем. М.И.Левиной, Г.Сониной; Отв.ред. П.С. Гуревич, С.Я. Левит. – М.: Юрист, 1995. – 688 с. – ISBN: 5-7357-0049-9.
3. *Виндельбанд, Вильгельм* От Канта до Ницше: История новой философии в ее связи с общей культурой и отдельными науками [Текст] / В. Виндельбанд. – Пер.с нем. А.И. Введенского. – М.: Канон-Пресс; Кучково поле, 1998. – 494 с. – ISBN:5-87533-106-2.
4. *Риккерт, Генрих* Науки о природе и науки о культуре: Пер. с нем. [Текст] / Г. Риккерт; Общ. ред. и предисл. А.Ф. Зотова – М.: Республика, 1998. – 413 с. – ISBN: 5-250-02670-2.
5. *Риккерт, Генрих* Философия жизни: Пер. с нем. [Текст] / Г. Риккерт; – К.: Ника-Центр, 1998. – 506 с. – ISBN: 966-521-097-1.
6. *Динамика ценностей населения реформируемой России* [Текст] / Н.И. Лапин, Л.А. Беяева, Н.Ф. Наумова, А.Г. Здравомыслов. – М.: Эдиториал УРСС, 1996. – 224с. – ISBN: 5-901006-20-8.

Drozhanova O. M. The problem of values in the philosophy of Baden School of neokantianism

The specific character of neo-kantian methodology of historical-cultural researches is considered. Forming of new cultural-philosophical comprehension of social-historical reality is shown.

Keywords: *values, culture, history, relation to values.*